

สิทธิมนุษยชน : ศึกษาเปรียบเทียบในทางพระพุทธศาสนา Human Rights : Comparative Study in Buddhism

ดิเรก คุวรสมาคม*

สำนักวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

80 หมู่ 9 ตำบลบ้านดู่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย 57100

Direk Kounsamakom

School of Law, Chiang Rai Rajabhat University

80 moo.9 Muang District Chang Rai Province 57100

เมลล์ติดต่อ: dk_pyu@hotmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักการและแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในสังคมตะวันตก เพื่อค้นหาคำว่าความรู้อย่างเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพระพุทธศาสนาและเพื่อเปรียบเทียบสิทธิมนุษยชนตะวันตกกับของพระพุทธศาสนา ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก วิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ข้อมูลจากการสัมภาษณ์โดยใช้วิธีถอดความและสรุปประเด็น ผลการวิจัยพบว่า

สิทธิมนุษยชนมีที่มาจากหลักการและแนวคิดทางปรัชญาและศาสนา ตลอดจนการต่อสู้ทางการเมืองมาอย่างยาวนานของคนตะวันตก จนได้มาเป็นหลักประกันซึ่งสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาคและการยอมรับในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีแสดงไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ส่วนองค์ความรู้และแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพระพุทธศาสนาและการเปรียบเทียบกับหลักการในทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่พบคำศัพท์ว่า สิทธิมนุษยชนโดยตรงแต่อย่างใด พระพุทธศาสนาอธิบายสิทธิมนุษยชน ในความหมาย คือ 1.สิทธิในการเข้าถึงมรรคผลของคุณค่าความเป็นมนุษย์ 2.การที่มนุษย์มีชีวิตอยู่ด้วยกัน

* รองศาสตราจารย์, สำนักวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย

ด้วยความเคารพในชีวิตทุกชีวิต 3.การให้ความเคารพนับถือผู้อื่นหรือการไม่แบ่ง
ชั้นวรรณะและการเป็นรากแก้วของชีวิต เทียบได้กับคำว่าศีล ส่วนคำว่า ศักดิ์ศรี
ความเป็นมนุษย์ คือ คุณค่าการทำให้มนุษย์ลดความโลภโกรธหลงหรือกิเลสลง
เพราะสิ่งเหล่านี้ทำลายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ส่วนกรณีศึกษาสิทธิมนุษยชน
เปรียบเทียบในพระไตรปิฎก ได้แก่ มหาเวสสันดรชาดกในกรณีการบริจาคบุตร
และภรรยา ประเด็นการห้ามบุคคลบางประเภทบวชนั้นมีเหตุผลว่า การควบคุม
ปฏิบัติให้เป็นไปตามธรรมวินัยทำได้ยากและการบรรลุนิพพานของบุคคล
ไม่จำเป็นต้องบวชก็ได้ นอกจากนี้พระพุทธานามิได้ห้ามสตรีบวชเป็นภิกษุณี
แต่ได้กำหนดเงื่อนไขในการเข้ามาบวชของสตรีตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ปัญหาเรื่อง
ความเลื่อมล้ำ ความไม่เท่าเทียมกันของบุคคล ในพระพุทธานามิเห็นว่า เป็นเรื่อง
ธรรมดา จึงไม่สอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนแบบตะวันตก และในเรื่อง
เสรีภาพในพระพุทธานามิกับในสิทธิมนุษยชนมีความแตกต่างกัน โดยเสรีภาพ
ทางพระพุทธานามิเป็นเสรีภาพที่มีดุลยภาพ ขณะที่ทางโลกเป็นเสรีภาพเพื่อ
การทำได้ตามใจชอบมากกว่า

ผลการศึกษาที่ได้รับ จึงควรนำองค์ความรู้ในพระพุทธานามิเกี่ยวกับสิทธิ
มนุษยชน เผยแพร่สู่สังคมไทยให้มากขึ้น สร้างความร่วมมือกับวัดใน
พระพุทธานามิ เช่น จัดเป็นศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ด้านสิทธิมนุษยชนกับองค์
ความรู้ในพระพุทธานามิ หรือสร้างเครือข่ายสิทธิมนุษยชนตามแนวทาง
พระพุทธานามิ ตลอดจนพัฒนาสื่อออนไลน์เกี่ยวกับธรรมและสิทธิมนุษยชน

คำสำคัญ: สิทธิมนุษยชน, พระพุทธานามิ, กฎหมาย

Abstract

This research aims to study the principles and ideas of human rights in western society in order to find the knowledge of human rights within buddhist belief in comparative study of human rights in western and buddhist principle. The study was done using qualitative research approach by seeking information from documents, in depth interview and documentary content analysis. The information derived from interview was transcribed and conclude. the result were as follows;

Human rights concept was originated from the philosophical and religion principle including political struggle for civil rights, freedom, equality and the recognition of human dignity within western society for age as recorded within the declaration of Human rights. Buddhism, on the other hand, has different approach to the same dilemma. The word “Human Rights” was not presented in any buddhist teachings. Even so, the comparative analysis of the context shows alternative approach which were 1. Everyone’s rights to access the “path” (of buddhism enlightenment). 2. Respect of every living beings. 3. The teachings in which everyone from any social class were equal and must respect each other. The “Root” of life or morals. The human dignity in buddhist teachings was to reduce the sense of selfishness, hatred and desire because these factors destroy human dignity. There were case studies of the Tripitaka (Buddhist Scripture) in comparison with Human Rights, such as Vessantarajataka, the story which Vessantara donated his children and wife to a stranger. The issue of ordaining prohibition on some type of person. The reason were (1) It was hard to pertained to the discipline in such a state. (2) In order to be enlightened, one was

not needed to be ordained. Buddhism allow women to be become a nun under specific regulation. Buddhism sees inequality as natural so it might not be conform with Human Rights in this regard. Buddhism and Human Rights was different in terms of freedom, The religion believe in balance but worldly freedom was the freedom as one please.

From research result, the suggestion was to provide more knowledge of buddhism regarding Human Rights to Thai society. The temples should cooperate in establishing the center of learning in part of Human rights within the knowledge of buddhism, the Human Rights network in accordance with the path of buddhism including online Dhama and Human Rights media.

Keywords: Human Rights, Buddhism, Laws

1. บทนำ

ปัจจุบันแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน เป็นที่ยอมรับกันในระดับโลก โดยกำหนดเป็นกฎกติกาสากล เรียกว่า ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน การเกิดขึ้นของปฏิญญาดังกล่าวสืบเนื่องมาจากการละเมิดสิทธิความเป็นมนุษย์ระหว่างกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการกดขี่ข่มเหง เอารัดเอาเปรียบจนถึงการทำร้ายและฆ่าฟันกัน ในที่สุดคือ การทำสงครามตั้งแต่ระดับกลุ่มชน ระหว่างประเทศจนกลายเป็นสงครามโลกถึงสองครั้ง องค์การสหประชาชาติ (UN) จึงได้ตกลงสร้างกติการะหว่างประเทศดังกล่าวให้ทุกประเทศสมาชิกนำไปถือและปฏิบัติตามก่อน อันเนื่องมาจากการละเมิดสิทธิมนุษยชนเกี่ยวกับฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ (Genocide) เมื่อสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ปัญหาเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยและความเจริญด้านวัตถุของสังคมและเทคโนโลยีสมัยใหม่ อาทิเช่น ปัญหาการเอารัดเอาเปรียบแรงงาน การเหยียดผิวเหยียดเชื้อชาติ ปัญหาการค้ามนุษย์ ปัญหาผู้อพยพหนีภัยความขัดแย้งสงครามต่างๆ ปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ผ่านระบบอินเทอร์เน็ต เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ประเด็นสิทธิมนุษยชนได้แพร่หลายไปในระบบกฎหมายประเทศต่างๆของโลกอย่างกว้างขวาง ทำให้มีการปรับปรุงแก้ไขกฎระเบียบของประเทศต่างๆ เพื่อให้เป็นไปตามแนวคิดของสิทธิมนุษยชนที่กำหนดไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

ในสังคมไทย ได้มีการออกกฎหมายมารับรองสิทธิมนุษยชน ได้แก่ ในรัฐธรรมนูญตั้งแต่ฉบับพุทธศักราช 2475 เป็นต้นมา มีบทบัญญัติเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน เห็นได้จากรัฐธรรมนูญฉบับพุทธศักราช 2540 และล่าสุด ในฉบับพุทธศักราช 2560 มีบทบัญญัติที่แสดงถึงสิทธิมนุษยชน เช่น บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมาย มีสิทธิและเสรีภาพและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน (มาตรา27) บุคคลย่อมมีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย (มาตรา28) บุคคลย่อมมีสิทธิในความเป็นอยู่ส่วนตัว เกียรติยศ ชื่อเสียง และครอบครัว (มาตรา 32) บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น การพูด การเขียน (มาตรา 34) บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการชุมนุมโดยสงบและปราศจากอาวุธ (มาตรา 44) บุคคลมีหน้าที่ (มาตรา50) ดังต่อไปนี้ (1) พิทักษ์รักษาไว้ซึ่งชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองระบอบ

ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (2) ป้องกันประเทศ พิทักษ์รักษาเกียรติภูมิ ผลประโยชน์ของชาติ และสาธารณสมบัติของแผ่นดินรวมทั้งให้ความร่วมมือในการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (3) ปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเคร่งครัด (4) เข้ารับการศึกษอบรมในการศึกษามากบังคับ (5) รับราชการทหารตามที่กฎหมายบัญญัติ (6) เคารพและไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น และไม่กระทำการใดที่อาจก่อให้เกิดความแตกแยกหรือเกลียดชังในสังคม (7) ไปใช้สิทธิเลือกตั้งหรือลงประชามติอย่างอิสระโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของประเทศเป็นสำคัญ (8) ร่วมมือและสนับสนุนการอนุรักษ์และคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งมรดกทางวัฒนธรรม (9) เสียภาษีอากรตามที่กฎหมายบัญญัติ (10) ไม่ร่วมมือหรือสนับสนุนการทุจริตและประพฤติมิชอบทุกรูปแบบ

นอกจากนี้ ในกฎหมายที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ได้รับรองสิทธิมนุษยชนไว้ เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ในพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. 2560 ทำหน้าที่ตรวจสอบและรายงานข้อเท็จจริงที่ถูกต้องเกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชน, เสนอแนะมาตรการหรือแนวทางในการส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนต่อรัฐสภา คณะรัฐมนตรี และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง, จัดทำรายงานผลการประเมินสถานการณ์ด้านสิทธิมนุษยชนของประเทศ, ชี้แจงและรายงานข้อเท็จจริงที่ถูกต้องโดยไม่ชักช้าในกรณีที่มีการรายงานสถานการณ์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยโดยไม่ถูกต้องหรือไม่เป็นธรรม แม้แต่ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ได้มีการปรับปรุงแก้ไขหลายเรื่อง อาทิ การให้อภัยการศาลเป็นผู้มีอำนาจออกหมายจับแทนตำรวจ (มาตรา 57), การให้สิทธิแก่ผู้ต้องหาและจำเลยมากขึ้น เช่น สิทธิในการปล่อยชั่วคราวที่เพิ่มมากขึ้น (มาตรา 106-108) การตั้งทนายความให้จำเลยในชั้นไต่สวนมูลฟ้อง (มาตรา 165/1) การค้นในที่รโหฐานต้องมีหมายค้นของศาล (มาตรา 92) เป็นต้น

เมื่อพิจารณาเกี่ยวกับหลักการเบื้องต้นหลัง สิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะในปณิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน จะพบว่า มีหลักการสำคัญ ได้แก่ หลักความเสมอภาค เท่าเทียมกันตามกฎหมาย ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หลักการไม่เลือกปฏิบัติ สิทธิเสรีภาพของบุคคลในด้านต่างๆไม่ว่าจะเป็น สิทธิในชีวิตร่างกาย

ในทรัพย์สิน เป็นต้น ล้วนมีพัฒนาการมาจากแนวคิดและปรัชญาของฝ่ายตะวันตกทั้งสิ้น ซึ่งการนำหลักการบางเรื่องมาปรับใช้ในสังคมไทย อาจไม่สอดคล้องกับสภาพของสังคมไทย เช่น หลักความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การไม่เลือกปฏิบัติ หลักเสรีภาพและอิสรภาพ เป็นต้น หากมีการศึกษาเชิงเปรียบเทียบกับหลักและแนวคิดในทางพระพุทธศาสนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประกาศเผยแผ่คำสอนที่เรียกว่า พุทธศาสนาหรือธรรมวินัยนั้น หลักการต่างๆในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับเรื่องสิทธิมนุษยชน ได้มีการกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างไร ในพุทธศาสนาแม้จะไม่มีคำว่าสิทธิมนุษยชนไว้ แต่มีหลักคำสอนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคำว่าสิทธิมนุษยชนเป็นคำที่บัญญัติมาจากศัพท์นิติปรัชญาและปรัชญาการเมืองแนวตะวันตกที่ว่า Human Rights ซึ่งมีพัฒนาการมาจากการต่อสู้ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ตลอดจนผลกระทบจากอิทธิพลศาสนาและปรัชญากรีกและแนวคิดทางสังคมที่แตกต่างจากสังคมตะวันออกโดยเฉพาะสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนาที่มีรากฐานจากมนุษยนิยมและเหตุผลนิยมเป็นหลัก

ดังนั้น ในเรื่องสิทธิมนุษยชน จึงน่าสนใจว่า ในพระพุทธศาสนา ได้มีหลักการคำสอนในเรื่องนี้ไว้อย่างไรบ้าง มีความแตกต่างกับหลักสิทธิมนุษยชนของตะวันตกหรือไม่ อย่างไร ความเข้าใจของคนในสังคมไทยในเรื่องสิทธิมนุษยชนปัจจุบันเป็นอย่างไร และพระพุทธศาสนาจะป้องกันและแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนได้หรือไม่อย่างไร กฎหมายเกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยทรงคุณค่ามากน้อยเพียงใด แนวโน้มจะเป็นอย่างไร

การศึกษาในครั้งนี้ จึงมุ่งการค้นคว้าและวิเคราะห์ว่า ในพระไตรปิฎก ตลอดจนอรรถกถาฎีกาของพุทธปรัชญาและพระพุทธศาสนามีหลักการและความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนอย่างไรบ้าง โดยเปรียบเทียบกับหลักสิทธิมนุษยชนหรือ Human Rights ของตะวันตก เพื่อจะได้ทราบหลักการ ความเชื่อและแนวคิดความเป็นมาของสิทธิมนุษยชนและ เพื่อให้ได้เข้าถึงองค์ความรู้เรื่องสิทธิมนุษยชนในพระไตรปิฎก

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาหลักและแนวความคิดทางสิทธิมนุษยชนในสังคมตะวันตก
- 2.2 เพื่อค้นหาองค์ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพระพุทธศาสนา
- 2.3 เพื่อศึกษาเปรียบเทียบสิทธิมนุษยชนแนวตะวันตกกับแนวคำสอนในพระพุทธศาสนา

3. ขอบเขตของการวิจัย

ด้านเนื้อหา : ศึกษาหลักสิทธิมนุษยชนตามกฎหมายระหว่างประเทศโดยเน้นในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน กติกาว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง และกฎหมายภายใน เช่น ในรัฐธรรมนูญ กฎหมายและพระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้อง ในงานวิจัย ตำรา บทความต่างๆ นอกจากนี้จะค้นคว้าเนื้อหาจากพระไตรปิฎก ตำราทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง

ด้านประชากร : เลือกบุคคลแบบเจาะจง ได้แก่ พระสงฆ์ที่มีความรู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา คือ พระราชธรรมนิเทศ (พยอม กัลยาโณ) เจ้าอาวาสวัดสวนแก้ว นนทบุรี , พระมหาสุทนต์ (ว. วชิรเมธี) ศูนย์วิปัสสนาไร่เชิญตะวัน, พระมหา ดร.พงศ์ศักดิ์ ฐิตวิโร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระแก้ว เชียงราย และพระครูสถาพร เจติยาภิบาล เจ้าอาวาสวัดพระธาตุดอยจอมทอง เชียงราย

ด้านระยะเวลา : มีระยะเวลา 8 เดือน ตั้งแต่เดือนธันวาคม 2561 ถึง สิงหาคม 2562

4. ระเบียบวิธีวิจัย

การทำวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีรูปแบบคือ 1) วิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษารวบรวมและแยกแยะข้อมูลจากหนังสือ ตำรา บทความ รายงานวิจัย ตลอดจนข้อมูลทางอิเล็กทรอนิกส์และอินเทอร์เน็ต อาทิเช่น ตัวบทกฎหมายต่างๆที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชน และทำการศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชน ตลอดจนงานเขียนทางพุทธศาสนาจากพระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป นอกจากนี้ยังศึกษาจากคำบรรยายธรรมะจากพระสงฆ์ของไทยเพิ่มเติมอีกด้วย 2) สัมภาษณ์ (Interview) เป็นการสัมภาษณ์

พระภิกษุผู้มีความรู้ทางพุทธศาสนา จำนวน 4 รูป โดยการบันทึกลงเทป ถอดเป็นข้อความคำต่อคำ จากนั้นนำมากำหนดเป็นประเด็นๆ เพื่อได้เป็นข้อมูล ประกอบ ทำให้ทราบตามประเด็นปัญหา ทั้งนี้การตรวจสอบข้อมูลที่สัมภาษณ์ นั้น ผู้วิจัยได้นำมาตรวจสอบกับแบบขอสัมภาษณ์และนำมาเปรียบเทียบกับ ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร ว่าสอดคล้องตรงกันหรือไม่อย่างไร หากข้อมูลที่ได้มาไม่ ตรงหรือไม่ชัดเจน ผู้วิจัยจะค้นคว้าเพิ่มเติม รวมทั้งการขอสัมภาษณ์เพิ่มเติม จนได้ข้อมูลที่ชัดเจน

ข้อมูลที่ได้จากเอกสารและการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์โดยนำข้อมูล ที่ได้จากเอกสาร มาวิเคราะห์แยกแยะและสรุปหาสาระสำคัญและความ เชื่อมโยงกัน ตามขอบเขตเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนและพุทธศาสนา ส่วนข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์นำมาถอดความหาประเด็นสำคัญ จากนั้นจึง นำไปวิเคราะห์สรุปเป็นผลการวิจัยต่อไป ทั้งนี้ ในการวิเคราะห์ จะนำเอาข้อมูล ที่ได้มาทั้งหมด จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และจากการสัมภาษณ์ มาใช้วิเคราะห์ ประกอบกัน ตามประเด็นหัวข้อที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ โดยใช้วิธีการ ประสมประสานข้อมูลเข้าด้วยกัน ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เชิงพรรณนา ตามขอบเขตที่กำหนดไว้ต่อไป

5. ผลการวิจัย

ผู้วิจัยนำเสนอตามประเด็นที่กำหนดในวัตถุประสงค์ ดังนี้

ประเด็นที่หนึ่ง เรื่องหลักการและแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในสังคม ตะวันตก ผู้วิจัยพบว่า สิทธิมนุษยชนมีที่มาจากหลักการและแนวคิดทางปรัชญา ที่สำคัญได้แก่ *ปรัชญาฝ่ายกฎหมายธรรมชาติ* โดยมีความเชื่อหรือคำสอนที่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์มีเหตุผลและใช้เหตุผล อริสโตเติล (Aristotle) กล่าวถึง สิทธิอัน สมบูรณ์ของปัจเจกชน¹ ว่ามีความสามารถเข้าถึงคุณธรรม ความถูกต้องดีงาม คุณค่า ศักดิ์ศรีและความเป็นศักยภาพอิสสภาพของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์จึงควรมี สิทธิเสรีภาพของตนเอง เชื่อในความดีความถูกต้อง ความยุติธรรมที่มาจากการ ค้นหาด้วยสติปัญญาของตนเอง มากกว่าสิ่งที่กำหนดมาจากผู้ปกครอง อันเป็น

¹ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต), *ปรัชญากรีกบ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก*, พิมพ์ ครั้งที่ 7, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม), 2552, หน้า 291-292.

จุดเริ่มของแนวคิดแบบมนุษยนิยม² (Humanism) ปรัชญากรีกเป็นรากฐานของแนวคิดสิทธิมนุษยชน ในลักษณะที่ว่าด้วยความเชื่อของความพยายามเรียกร้องถึงสิทธิเสรีภาพต่างๆของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็น สิ่งที่มีมนุษย์ทุกคนมีติดตัวมาตั้งแต่เกิด เช่น สิทธิในชีวิต ร่างกาย เป็นต้น ความเชื่อที่ว่าไม่สามารถจำหน่ายจ่ายโอนสิทธินี้ให้ใครได้ เพราะเป็นสิ่งที่มิมีในแต่ละคน มีอยู่ทั่วไปเหมือนกับธรรมชาติรอบตัวมนุษย์ที่มีอยู่และเป็นอยู่เช่นนั้น มีอยู่ทั่วไป ส่วนปรัชญาฝ่ายกฎหมายบ้านเมือง เชื่อว่า กฎหมายหรือสิทธิต่างๆของมนุษย์นั้นไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรือพระผู้เป็นเจ้ากำหนดให้ แต่จะต้องเป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นและสามารถบังคับได้จริง ทั้งนี้เนื่องมาจากอิทธิพลแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ (Science) ประกอบกับอิทธิพลของฝ่ายศาสนาคริสต์ในยุคนั้น ได้กดขี่ครอบงำความคิดความเชื่อของผู้คนที่เห็นต่างจากฝ่ายตน มีการดำเนินคดีตลอดจนการลงโทษอย่างรุนแรงเกินเหตุเกินผล ทำให้เกิดแนวคิดในการจำกัดอำนาจผู้ปกครอง ได้แก่ แนวคิดสัญญาประชาคม (Social Contract) โดยจอห์น ล็อก (John Locke) เสนอว่า³ การที่มนุษย์มาตกลงมอบอำนาจให้รัฐบาลก็เพื่อให้ประชาชนได้รับความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต ร่างกาย เสรีภาพและทรัพย์สิน รัฐควรมีอำนาจแบบจำกัดและรัฐไม่สามารถทำลายสิทธิในชีวิต ทรัพย์สินและเสรีภาพของประชาชนได้ สิทธิเหล่านี้จึงเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานตามธรรมชาติของมนุษย์ เป็นสิทธิที่ติดอยู่กับความเป็นมนุษย์ จึงมีอำนาจจำหน่ายจ่ายโอนให้แก่กันได้, แนวคิดเรื่องการแบ่งแยกอำนาจ (Separation of Power) โดยมองเตสกีเอด (Montesquieu) ที่เชื่อในความคิดเสรีนิยม แม้ว่าคนทุกคนจะมีเสรีภาพแต่จะต้องมีกฎหมายมาเป็นคนกลางกำหนดขอบเขตด้วย⁴, แนวคิดปัจเจกนิยม (Individualism) และแนวคิดเสรีนิยม (liberalism) จึงมีจุดเปลี่ยนแปลงสำคัญคือ จากเหตุการณ์ปฏิวัติฝรั่งเศสในปี ค.ศ.1789 มาสู่ระบอบการปกครองโดย

² สิทธิ์ บุตรอินทร์, ปรัชญาเปรียบเทียบมนุษยนิยมตะวันออกกับตะวันตก, (กรุงเทพฯ: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊ค), 2554, หน้า 20.

³ สมยศ เชื้อไทย, นิติปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ 14 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน), 2554, หน้า 102.

⁴ วิทยากร เชียงกุล, ปรัชญา การเมือง เศรษฐกิจสังคม, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน), 2555, หน้า 95.

รัฐธรรมนูญ ตามคำขวัญว่า “Liberty, Equality, Fraternity” (อิสรภาพหรือเสรีภาพ, สมภาพ, ภราดรภาพ) ทำให้เกิดการประกาศรับรองสิทธิมนุษยชนและพลเมืองขึ้น มีการยกเลิกอภิสิทธิ์ชนของกลุ่มขุนนางและบาทหลวงและให้สิทธิของปัจเจกชน ได้รับการรับรองไว้ว่า “มนุษย์เกิดมาและดำรงอยู่อย่างเสรีและเสมอภาคกันในสิทธิ การเลือกปฏิบัติทางสังคมจะกระทำได้อีกแต่เพื่อประโยชน์ส่วนรวม” ซึ่งเท่ากับแนวคิดแบบมนุษยนิยม อันสืบมาจากปรัชญากรีกนั้น ได้รับการยอมรับให้เป็นรูปธรรมขึ้น สิทธิมนุษยชนได้ถูกกำหนดขึ้นอย่างเป็นทางการ ภายหลังจากการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 2 จากเหตุการณ์ที่ทหารนาซีเยอรมันโดยคำสั่งของฮิตเลอร์ได้กระทำการสังหารชาวยิวจำนวนมากอย่างรุนแรงและโหดร้าย สมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติได้มีมติยอมรับและประกาศใช้ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights (UNDR)) ขึ้นในวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ. 1948 (พ.ศ. 2491) ประกอบด้วย การรับรองสิทธิมนุษยชนในด้านต่างๆ จำนวน 30 ข้อ ซึ่งสามารถนำมาจัดกลุ่มได้เป็น 4 กลุ่ม คือ สิทธิมนุษยชนเบื้องต้น (ข้อที่ 1-3) สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (ข้อที่ 4-23) สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (ข้อที่ 24-27) หน้าที่ความรับผิดชอบของทุกคนต่อระเบียบสังคม และการรับรองสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพพื้นฐานระหว่างประเทศ (ข้อที่ 28-30)

ประเด็นที่สอง องค์ความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในพระพุทธศาสนา และเปรียบเทียบสิทธิมนุษยชนแนวปรัชญาตะวันตกกับหลักการในทางพระพุทธศาสนา ดังนี้⁵

1) ความหมายของสิทธิมนุษยชน ในทัศนะทางพุทธศาสนา ไม่มีคำว่าสิทธิมนุษยชน แต่ได้ให้ทัศนะและความหมายของคำว่า สิทธิมนุษยชน กว้างและลึกซึ้งกว่าความหมายปัจจุบัน ที่มีกำหนดไว้ในกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน

⁵ ถอดความจากการสัมภาษณ์ดังนี้ พระราชธรรมนิเทศ (พยอม กัลยาโณ) เจ้าอาวาสวัดสวนแก้ว จังหวัดนนทบุรี, 29 มีนาคม 2562, พระมหาวิมลชัย ว. วชิรเมธี ศูนย์วิปัสสนาไร่เชิญตะวัน, จังหวัดเชียงราย, 22 พฤษภาคม 2562, พระมหา ดร.พงศ์ศักดิ์ ฐิตวิโร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย, 5 เมษายน 2562 พระครูสถาพร เจริยาภิบาล เจ้าอาวาสวัดพระธาตุตอดยจอมทอง จังหวัดเชียงราย, 8 มีนาคม 2562

แห่งชาติ พ.ศ.2560 อธิบายว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคของบุคคล บรรดาที่ได้รับการรับรองหรือคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ ตามกฎหมาย หรือตามหนังสือสัญญาที่ประเทศไทยเป็นภาคีและมีพันธกรณีที่จะต้องปฏิบัติตาม” แต่จากการเก็บข้อมูลทำให้ทราบความหมายของสิทธิมนุษยชนในทางพุทธศาสนาว่า 1. สิทธิในการเข้าถึงมรรคผลของความ เป็นมนุษย์หรือสิทธิในการมีชีวิตที่อยู่เย็นเป็นสุข 2. การที่มนุษย์ทั้งหลายอยู่ด้วยกันด้วยความเคารพในชีวิตทุกชีวิต มนุษย์ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในการประกอบกรรม 3. การให้ความเคารพนับถือผู้อื่นหรือการไม่แบ่งชั้นวรรณะ 4. สิทธิมนุษยชนเทียบได้กับคำว่า ศีล ซึ่งถือเป็นรากแก้วของความเป็นมนุษย์ 5. การที่ชุมชนมนุษย์ในระดับโลก มาตกลงร่วมกันให้บุคคลในฐานะที่เป็นมนุษย์แต่ละคนได้รับความเคารพการยอมรับนับถือ เอาใจใส่ดูแลรักษา ให้ได้รับประโยชน์จากการอยู่ร่วมกันในโลกนี้อย่างดีที่สุด จึงวางเป็นข้อกำหนดให้บุคคลสามารถยกเป็นข้ออ้าง เพื่อจะเป็นหลักประกันขั้นพื้นฐานในการมีชีวิตอยู่ที่ดีที่สุด เป็นเครื่องหมายของความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์

2) คำว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ในทางพระพุทธศาสนา คือ การที่ถือว่ามนุษย์ทุกคนล้วนมีสิทธิที่จะประกอบกรรมดีกรรมชั่วและการลดละความโลภ โกรธหลง” (กิเลส) การเคารพในชีวิตของทุกชีวิต หรือการสมาทานศีล การถือเอารับเอาเป็นข้อปฏิบัติ,การถือปฏิบัติ หรือหลักเบญจศีล (ศีลห้า) ในพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน พ.ศ.2560 มาตรา 4 ว่า “สิทธิมนุษยชน หมายความว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาคของบุคคล บรรดาที่ได้รับการรับรองหรือคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ ตามกฎหมายหรือตามหนังสือสัญญาที่ประเทศไทยเป็นภาคีและมีพันธกรณีที่จะต้องปฏิบัติตาม” ส่วนในรัฐธรรมนูญพุทธศักราช 2560 มาตรา 4 ไม่ได้บัญญัติความหมายของคำว่าสิทธิมนุษยชนไว้โดยตรง เพียงแต่บัญญัติเป็นเนื้อความว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคลย่อมได้รับความคุ้มครอง” ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ จึงพบว่า ความหมายที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลกลุ่มเป้าหมายจะมีลักษณะเป็นนามธรรมมากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากเป็นทัศนะทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความละเอียดอ่อนและลึกซึ้งมากกว่าความหมายทางโลก

หรือในกฎหมายที่เกี่ยวข้อง อาจกล่าวได้ว่า เพื่อให้เกิดความชัดเจนแน่นอนลงไป จึงต้องกำหนดความหมายให้ผู้เกี่ยวข้องได้ถือปฏิบัติต่อกันได้อย่างถูกต้องในระดับหนึ่ง ส่วนความหมายทางพระพุทธศาสนาแม้จะต่างกันบ้าง แต่ก็เป็นที่ที่มีคุณค่า (Value) เพราะสามารถเจาะลึกลงไปถึงระดับจิตใจมากกว่าจะพิจารณาแต่เฉพาะสภาพภายนอกที่ปรากฏ ซึ่งเป็นเรื่องความหมายในทางปรมัตถ์สัจจะหรือการเข้าถึงความจริงแท้ความจริงอันเป็นที่สุด ที่กว้างกว่าความหมายทางโลกทางตัวบทกฎหมายที่มุ่งเน้นแต่การเรียกร้องสิทธิต่อกันเพียงเพื่อสนองผลประโยชน์เพื่อตน เป็นไปในเชิงปกป้องผลประโยชน์ของตน กล่าวคือการเรียกร้องจากผู้อื่น เช่น การเรียกร้องจากรัฐ ให้บัญญัติรับรองสิทธิต่างๆ ที่เรียกว่า สิทธิมนุษยชนให้แก่ตน ขณะที่ทางพุทธศาสนาจะเน้นลงไปทางปฏิบัติให้เห็นผล เช่น สิทธิที่จะลด/ละกิเลส ความโลภโกรธหลง, การให้ความเคารพในชีวิตของทุกชีวิต หรือเบญจศีล เบญจธรรม

3) กรณีศึกษา (Case Study) ในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยได้ค้นคว้าและเปรียบเทียบในประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชนกับการบริจาคให้ทานบุตรและภริยาของพระโพธิสัตว์ ซึ่งในทัศนะของนักวิชาการที่นิยมตะวันตกมักจะมีมองว่า กรณีนี้เป็นเรื่องละเมิดสิทธิของเด็กและสตรี คือ เรื่องมหาเวสสันดรชาดก อันเป็นชาดกเรื่องหนึ่งในทศชาติชาดก กล่าวถึง พระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ใน การบำเพ็ญทานบารมี ก่อนจะทรงอุบัติหรือมาเป็นโคตมพุทธเจ้า ซึ่งการเทศนา เรียกว่าเทศมหาชาติ ประเด็นคือ กรณีที่พระโพธิสัตว์ในสถานะที่เป็นพระเวสสันดร ได้ยกบุตรให้ชูชกและบริจาคภริยาให้พระอินทร์ที่ปลอมตัวมาเป็นคน แก่นั้น ตามแนวคิดสิทธิมนุษยชนในปัจจุบัน เรื่องสิทธิเด็กและสตรี เป็นการกระทำที่ไม่ถูก หรือเป็นการกระทำที่ไม่รับผิดชอบต่ลูกและครอบครัวนั้น ในทัศนะของตะวันตกถือว่า เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องตลอดจนเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน (เช่น ปัญญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ 4 บุคคลใดจะตกอยู่ในความเป็นทาส หรือสภาวะจำยอมไม่ได้) เมื่อใช้มาตรฐานแบบสิทธิมนุษยชน มาตัดสิน จึงค้นพบเหตุผลดังนี้ *ประการที่หนึ่ง* ในแง่การบำเพ็ญบารมีโพธิญาณ : หมายความว่า พระเวสสันดรมีเหตุผลที่ยิ่งใหญ่ตามหลักเหตุผลนิยมแนวพุทธปรัชญาในพระพุทธศาสนา คือ บรรลุโพธิญาณ (ญาณคือความตรัสรู้, ปัญญาตรัสรู้) ก่อนเป็นพระพุทธเจ้า โดยถือว่าเป็นการบำเพ็ญทานบารมี หรือ

คุณธรรมที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดและปกติเป็นสิ่งที่ทำได้ยากที่สุด แต่ตามเรื่องนี้ มีเหตุผลคือ ท่านพระเวสสันดรทรงเห็นแก่โพธิญาณหรือเห็นแก่การตรัสรู้ เห็นแก่คุณประโยชน์เพื่อคนจำนวนมากให้พ้นทุกข์ ดังนั้นการจะบรรลุโพธิญาณ มาเป็นพระพุทธเจ้าแล้วจะมาเผยแผ่ธรรมะหรือความจริงให้คนทั่วไปจำนวนมาก ต้องถือว่าเป็นประโยชน์สูงสุด และการที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น จะต้องเห็นแก่โพธิญาณมากกว่าเห็นแก่สิ่งที่รักใคร่หวงแหนอย่างอื่นทั้งหมดและผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้จะต้องหมดความหวงแหนในจิตใจ สามารถสละได้ในสิ่งที่คนทั่วไปทำได้ยากที่สุด เป็นการเอาชนะจิตใจตนเองขั้นสุดท้าย จึงเป็นเครื่องพิสูจน์ตนเองให้หลุดจากเครื่องพันธนาการขั้นสุดท้ายอันเป็นที่รักใคร่หวงแหน กล่าวโดยสรุปคือ การเสียสละเช่นนี้แสดงถึงการเอาชนะจิตใจตนเพื่อประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ในการช่วยเหลือมนุษยชาติ จิตใจต้องหมดความหวงแหนในสิ่งทั้งปวง แม้กระทั่งคนที่ตนใกล้ชิดที่สุดก็ตาม *ประการที่สอง* ในแง่ความรับผิดชอบต่อบุตรครุฑ : หมายความว่า พระเวสสันดรไม่รับผิดชอบทำให้บุตรและภรรยาตกอยู่ในความลำบากหรือไม่ อธิบายได้ว่า ตอนที่พระเวสสันดรบริจาคบุตรธิดาให้แก่ชุกและอยู่ในป่าในเขาวงกตถูกเนรเทศออกมาจากวัง เมื่อได้บริจาคบุตรธิดาให้แก่ชุก เราจะต้องพิจารณาในแง่พระโณิสต์ว่า การอยู่ในป่าย่อมเป็นเรื่องที่ทำให้ครอบครัวลำบาก บุตรไม่ได้รับการศึกษาไม่ได้อยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมเมือง แต่มีเหตุผลในแง่อนาคตของลูกที่จะต้องได้รับการศึกษา จึงต้องหาทางให้ไปอยู่ในเมืองเพื่อให้ลูกทั้งสองได้ศึกษาเล่าเรียนบ้าง จะได้เติบโตขึ้นในสภาพแวดล้อมที่พอจะได้รับการศึกษาหาความรู้ และการที่ชุกเป็นคนวรรณะพราหมณ์ถือว่าเป็นวรรณะสูงย่อมมีฐานะพอเป็นอยู่ได้ เด็กทั้งสองจึงพอที่จะได้รับความรู้ได้ประสบการณ์ในการฝึกฝนตนเองได้ การยอมให้ตนลำบากเช่นนี้ก็คือ การเอาประโยชน์ของบุตรมาเป็นเหตุผลใหญ่เพื่อเอาชนะความรักใคร่ผูกพันส่วนตัว นอกจากนี้ ยังมีเหตุผลเพิ่มเติมคือ พระเวสสันดรได้วางขั้นตอนไว้ว่า ให้ชุกเอาเด็กทั้งสองไปขายแก่พระเจ้าสุยชัย เพื่อชุกจะได้เงินมากมายแต่ชุกไม่ยอมตามดังกล่าว พระเวสสันดรจึงวางขั้นตอนที่สองคือ การกำหนดราคาค่าไถ่ตัว บุตรทั้งสองให้มีมูลค่าสูง โดยขาสีมีมูลค่าไถ่คือทองคำหนึ่งพันลึงก์ กัณหา มีค่าตัวช้างม้าวัวควายหาสีหาสาและทองคำอย่างละหนึ่งร้อย จึงจะสามารถไถ่ตัวได้ การกำหนดเช่นนี้หมายความว่า คนที่จะมาไถ่ตัวได้จะต้องเป็นวรรณะกษัตริย์

เท่านั้น จึงจะสามารถไถ่ตัวได้ เห็นได้ว่าเด็กทั้งสองจะได้ไปเป็นอยู่ดีขึ้น
นอกจากนี้เหตุผลในแง่ธรรมะที่จะทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในการบริจาค
ให้แก่ลูกสองคนฟังด้วยว่า ลูกทั้งสองคนเปรียบเสมือนสำภาทองที่จะพาพ่อข้ามไป
พ้นจากห้วงสังสารวัฏไปสู่ฝั่งมหานิพพาน หากขาดลูกไปแล้วคงไม่สามารถไปถึง
ฝั่งได้ เท่ากับชี้ให้เห็นความสำคัญของลูกทั้งสองคนให้เข้าใจในความรักของพ่อที่
ให้ไป ไม่ใช่ให้ไปเพราะความเกลียดแต่เพราะความรักเพื่อการบรรลุนิพพาน
ในที่สุดลูกทั้งสองก็เข้าใจและยอมตาม ด้วยเหตุผลของคำตอบในประเด็นนี้
หากพิจารณาอย่างลึกซึ้ง เปรียบเทียบข้อสงสัยเกี่ยวกับเรื่อง หลักทานบารมี
เรื่องการบริจาคบุตรและภรรยาให้แก่ผู้อื่นของพระเวสสันดรชาดกนั้นจะขัดกับ
หลักสิทธิเด็กและสิทธิสตรีในยุคปัจจุบันหรืออย่างไร หากพิจารณาในแง่ นัก
ปกครองกรณีนี้ ย่อมถือได้ว่า พระเวสสันดรเป็นนักปกครองที่ยิ่งใหญ่มาก
เพราะนักปกครองที่ดีต้องการยอมเสียสละ ต้องไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ลูกหรือ
ภรรยา แต่พระองค์เห็นแก่ประชาชนตั้งแต่ยอมยกช้างคู่บ้านเมือง (ช้างปัจจัย
นาถ) ให้แก่กษัตริย์แคว้นกิงคราษฎร์เพื่อยืมไป ขณะนั้นแคว้นกิงคราษฎร์เป็น
แคว้นที่ใหญ่กว่าแคว้นที่พระองค์ครองอยู่ หากไม่ยอมมอบให้ก็จะต้องทำ
สงครามและยอมทำให้ประชาชนบาดเจ็บล้มตายจำนวนมากอย่างแน่นอน การ
ถือลัทธิชาตินิยมโดยไม่พิจารณาเหตุผลดังกล่าวให้รอบคอบย่อมอาจนำชาติไปสู่
หายนะได้ นี่คือกุศลโลบายอันยิ่งใหญ่ที่ถือประโยชน์สุขของอาณาประชาราษฎร์
เป็นใหญ่เหนือกว่าประโยชน์ส่วนตัว ประการที่สาม นอกจากนี้ มีข้อพิจารณา
เปรียบเทียบอีกว่า กรณีก่อนบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อยังทรงเป็นเจ้าชายสิทธัตถ
ณะเสด็จออกบวช เป็นการละทิ้งบุตรและภรรยา แสดงว่าไม่มีความรับผิดชอบต่อ
บุตรภรรยาหรือทิ้งให้อยู่ในวัง คำอธิบายทางพุทธศาสนาในตอบกรณีนี้มีว่า
ในขณะนั้นการที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวช เป็นการละทิ้งหรือทำให้คนที่
อยู่ข้างหลังลำบากหรือไม่? เห็นได้ว่า กรณีนี้เจ้าชายสิทธัตถะไปลำบาก คือต้อง
เร่ร่อน ในป่า อาหารการกินหายาก ดังนั้นจะเรียกว่าละทิ้งได้อย่างไร เรียกว่า
“เป็นการเสียสละสูงสุด” เพราะการออกจากพระราชวังที่พร้อมไปออกบวช
ใช้ชีวิตอยู่ในป่านั้นเป็นการไปลำบาก ส่วนบุตรภริยายังสุขสบายทางกายในวัง
ยังอยู่ในความดูแลคุ้มครองของพระราชบิดาพระราชมารดา การไปเปรียบเทียบกับ
ประเพณีตะวันตกที่ถือกันว่าเมื่อแต่งงานมีครอบครัวแล้ว คนนั้นต้องไป

รับผิดชอบกันเอง บิดารมรดาหรือพ่อแม่ในสังคมตะวันตกจะไม่มาเกี่ยวข้องกับครอบครัวด้วย ส่วนประเพณีตะวันตกโดยเฉพาะของประเทศไทยนั้น แม้จะแต่งงานแล้ว สามีภริยาก็ยังอยู่อาศัยกับบิดามารดาๆ เพื่อบำรุงเลี้ยงดูท่านตามหลักกตัญญูตักเตือนที่ยังช่วยเหลือคุ้มครองอย่างเต็มที่ จึงต่างจากประเพณีหลังแต่งงานของฝรั่งตะวันตกอย่างสิ้นเชิง ดังนั้นพระนางพิมพาและพระราหุลจึงอยู่ในความดูแลของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายาต่อไป เช่นนี้จะนำประเพณีแบบตะวันตกมาตัดสินว่า เจ้าชายสิทธัตถะไม่ดูแลหรือละทิ้งครอบครัวไม่ได้ นอกจากนี้หากพิจารณา กรณีทหารต้องไปรบทำสงคราม ทหารก็ต้องละทิ้งภริยาและลูกไปลำบาก มีใครดำหนิตีดยนทหารว่าละทิ้งภริยาและบุตรบ้าง บางทีถึงสละชีวิตก็มี เช่นนี้คงเห็นได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นว่า แม้คนเสียสละไปรบเพื่อป้องกันบ้านเมือง เรายังต้องยกย่องสรรเสริญมากกว่าตัดสินว่าเป็นการละทิ้งบ้านเรือนลูกภริยา ดังนั้น การที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงเสียสละ เพื่อค้นหาโพธิญาณช่วยเผยแผ่ให้โลกมีสันติหรือช่วยมิให้คนส่วนใหญ่ทำสงครามกัน นับว่าเป็นเหตุผลที่ยิ่งใหญ่มากกว่าการนำแนวคิดตะวันตกในเรื่องสิทธิมนุษยชนมาพิจารณาตัดสินว่าเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน

4) ปัญหาการห้ามบุคคลบางประเภทบวชกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากปฎิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน ได้บัญญัติไว้ ข้อ 7 ว่า “ทุกคนเสมอภาคกันตามกฎหมายและมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองของกฎหมายเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติใด ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองเท่าเทียมกันจากการเลือกปฏิบัติใด อันเป็นการล่วงละเมิดปฏิญานี้” ดังนั้น การห้ามบวชภิกษุณี และการห้ามบุคคลพลวกรักร่วมเพศหรือกระเทยบวช จะขัดกับหลักการข้างต้น หรือไม่ อย่างไร

พบว่า ในแง่หลักการพระพุทธศาสนา ความเป็นมนุษย์นั้นพุทธศาสนายอมรับความเป็นมนุษย์ถือว่าทุกคนเป็นมนุษย์เหมือนกัน กล่าวคือ ถือว่ามนุษย์ทั้งชายและหญิงล้วนเป็นมนุษย์เหมือนกัน โดยธรรมชาติความเป็นมนุษย์จึงมีความสามารถที่จะบรรลุนิพพานได้เหมือนกัน

ในแง่สภาพทางสังคม ยุคพุทธกาลขณะนั้น ต้องเข้าใจสภาพสังคมตามนัยพุทธตรรกศาสตร์ด้วยว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่มนุษย์บัญญัติในขณะนั้น ไม่เอื้ออำนวยให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี เพราะสตรีในศาสนา

ทั่วไปนั้นมีฐานะด้อยมาก นักบวชที่เป็นหญิงในยุคนั้นไม่เป็นที่ยอมรับ ประกอบกับพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจเผยแผ่ศาสนาซึ่งที่ทำงานหนักอยู่แล้ว การให้สตรีมาบวชเป็นข้อที่ศาสนาอื่นในยุคนั้นโจมตีหรือใส่ร้ายพุทธศาสนาได้ การยอมให้สตรีบวชในพุทธศาสนาในแง่สังคมจะกลายเป็นเหมือนว่า ผู้หญิงมาดั่งคณะสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าให้ต่ำลงไป และยังให้พระภิกษุไหว้ภิกษุณีสงฆ์ด้วยแล้ว ยิ่งเป็นข้ออ้างให้บุคคลในศาสนาอื่นใช้เป็นข้ออ้างโจมตีพระพุทธศาสนาได้

อย่างไรก็ดี พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระนางมหาปชาบดีโคตรมี (พระนันทาง) บวชเป็นภิกษุณีสงฆ์ได้ ปรากฏในพุทธพจน์สองครั้ง ครั้งแรกมีว่า “ให้ภิกษุสงฆ์ทั้งหลายบวชภิกษุณี” และในครั้งต่อมามีว่า “ให้ตรวจประเมินเป็นผู้บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์แล้วจึงบวชในภิกษุสงฆ์ผู้ผ่านการตรวจถี่ถ้วนแล้ว” ในกรณีนี้หมายความว่า ในครั้งแรกเมื่อยังไม่มีภิกษุณีสงฆ์พระองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชได้โดยให้ภิกษุสงฆ์บวชให้ หรือการบวชโดยภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียว ส่วนในครั้งที่สองทรงอนุญาตให้บวชจากสงฆ์สองฝ่ายคือ ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ก่อนแล้วจึงมาบวชโดยภิกษุสงฆ์ซ้ำอีก แต่กำหนดให้ภิกษุณีถือศีลธรรม 8 ประการนั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อ ป้องกันความอ่อนแอทางเพศกายภาพและชีวภาพของสตรีเพศที่จะเกิดกับพระพุทธศาสนาเหมือนกับสร้างทวนกันน้ำไหลบ่าล้น⁶

กล่าวโดยสรุป ในเรื่องการบวชภิกษุณีสงฆ์นั้น พระพุทธศาสนามีได้ห้ามสตรีมาบวชเป็นภิกษุณีสงฆ์ แต่พระพุทธศาสนามีเงื่อนไขในการเข้ามาบวชของสตรีตั้งแต่ครั้งพุทธกาล โดยพุทธบัญญัติให้ภิกษุสงฆ์บวชภิกษุณีสงฆ์ (สงฆ์ฝ่ายเดียวคือภิกษุสงฆ์) และพุทธพจน์ต่อมา ให้บวชและรับประกันในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ก่อนแล้วจึงให้บวชในภิกษุสงฆ์ (สงฆ์สองฝ่าย) ดังนั้นในปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มี ผู้ที่จะมีสิทธิบวชให้สตรีตามพระวินัยบัญญัติ หรือประเทศไทยไม่มีภิกษุณีสงฆ์ตามพุทธพจน์ให้สงฆ์สองฝ่ายบวช (ความหมายปัจจุบันของ ภิกษุณี หมายถึง หญิงที่ได้อุปสมบทในสงฆ์สองฝ่าย คือฝ่ายภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์) ปัจจุบันในประเด็นนี้ มีการกำหนดคุณสมบัติ ของผู้ขอบรรพชา อุปสมบทตามกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ 17 (พ.ศ.2536) ว่าด้วย การแต่งตั้งถอดถอนพระอุปัชฌาย์ หมวด 3 หน้าที่พระอุปัชฌาย์ข้อ 13 พระอุปัชฌาย์ต้องพบและ

⁶ พระธรรมปิฎก (ปอ.ปยุตโต), **ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี**, (พิมพ์ครั้งที่ 4 สำนักพิมพ์สุภาพใจ), 2544, หน้า 10-12.

สอบสวนกุลบุตรให้ได้คุณลักษณะก่อน จึงรับให้บรรพชาอุปสมบทได้ คุณลักษณะของกุลบุตรนั้น มีดังนี้ (1) เป็นคนมีภูมิภานาอยู่ในเขตตำบล หรืออำเภอที่จะบวช และมีหลักฐาน มีอาชีพชอบธรรม หรือแม้มีภูมิภานาอยู่ในเขตอื่น แต่เมื่อสอบสวนแล้วปรากฏว่าเป็นคนมีหลักฐาน มีอาชีพชอบธรรม มีที่อยู่เป็นหลักแหล่งไม่ไร้คนจรจัด (2) เป็นสุภาพชน มีความประพฤติดีประพฤติชอบ ไม่มีความประพฤติเสียหาย เช่น ดิตสุรา หรือยาเสพติดให้โทษ เป็นต้น (3) มีความรู้ อ่านและเขียนหนังสือไทยได้ (4) ไม่เป็นผู้มีโทษวิบัติ

5) ปัญหาเรื่องความเลื่อมล้ำ ความไม่เท่าเทียมกันของบุคคลทางสังคมในสิทธิมนุษยชนและทางพระพุทธศาสนา พบว่า ทศณะทางพระพุทธศาสนาอธิบายว่า⁷ ความเหลื่อมล้ำบางอย่างบางระดับเป็นเรื่องธรรมชาติ ในแง่พระพุทธศาสนาเห็นว่า ธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ก็มีความเหลื่อมล้ำเป็นทั่วไปอยู่แล้ว เช่น สภาพทางร่างกาย ผิวพรรณ ทางสังขาร ก็ไม่เท่ากันไม่เหมือนกัน, ความเลื่อมล้ำ จัดเป็นวาทกรรมเป็นเรื่องของทฤษฎี (ความคิดเห็น) ว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ในพระพุทธศาสนามีทั้งทฤษฎีที่ถูกและทฤษฎีที่ผิด เรียกว่า สัมมาทฤษฎีและมิฉฐาทฤษฎี การนำมาใช้เป็นวาทกรรมในทางการเมือง มักเป็นไปในแบบเชิงลบ ส่วนเรื่องความเท่าเทียมกัน พบว่ามนุษย์ทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกันแต่ก็เพียงในบางแง่เท่านั้น ส่วนในอีกบางแง่ ไม่มีมนุษย์ผู้ใดเกิดมาเท่าเทียมคนอื่นได้ทุกอย่างเลย ทุกคนเท่าเทียมกันในแง่ที่ว่า ทุกคนทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจกฎธรรมชาติและกฎแห่งกรรมเดียวกัน ทุกคนต้องเกิด แก่ เจ็บ ตายทุกคน ต้องเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ส่วนกรณีศึกษา (Case Study) สิทธิมนุษยชนกับความไม่เท่าเทียมกันคือ ห้ามผู้หญิงเข้าไปในบริเวณพระธาตุเจดีย์ในวัดทางภาคเหนือของประเทศไทย นักสิทธิมนุษยชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักสิทธิสตรี มักจะเข้าใจว่าเป็นการกีดกันสิทธิเสรีภาพความเสมอภาค มีเหตุผลอธิบายว่า ในทางพระธรรมวินัย เรื่องห้ามสตรีเช่นนี้ ไม่มีบัญญัติไว้โดยตรง มีแต่ในหลักอปริหานิยธรรมที่ให้บุคคลเมื่อไปยังเจดีย์สถานหรืออนุสาวรีย์สำคัญๆ ก็เพื่อให้มนุษย์ได้ทำจิตเพื่อระลึกรวมใจผู้คนให้นึกถึงคุณความดีของบุคคลเหล่านั้น จึงไม่มีประเด็นเรื่องการห้ามเข้าไปในสถานศาสนาดังกล่าว ประเด็นนี้จึงเป็นเรื่องการบัญญัติควรไม่ควรตามประเพณี

⁷ เสน่ห์ จามริก, *พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน*, (สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ), 2545, หน้า 9-10.

วัฒนธรรมแต่ละถิ่น ในแง่ความเชื่อทางภาคเหนือการสร้างโบสถ์มักจะสร้างไม่ใหญ่โตมากนัก แต่หากเป็นวิหารแล้ว วัดทางภาคเหนือจะสร้างอย่างใหญ่โตและวิจิตรงดงามมาก ที่เป็นเช่นนี้เนื่องมาจากประการที่หนึ่งเหตุผลทางสังคม : ในทางความคิดพระพุทธศาสนาที่ว่า โบสถ์คือที่ประชุมของพระสงฆ์ในกิจการของสงฆ์ก็เป็นเรื่องเฉพาะของสงฆ์เท่านั้น ญาติโยมไม่ควรจะมาข้องเกี่ยวในบริเวณของสงฆ์ดังกล่าว ก็เท่ากับห้ามสตรีเข้ามาในบริเวณโบสถ์ไปในตัวด้วย แต่สำหรับวิหารแล้ววัดภาคเหนือจะเปิดโอกาสให้ญาติโยมทั้งชายและหญิงมาประชุมหรือชุมนุมกันเพื่อจัดกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับวัดได้ กล่าวง่ายๆ คือ โบสถ์ทางภาคเหนือของไทยเป็นบริเวณของพระเท่านั้น คนทั่วไปไม่ว่าชายหญิงไม่ควรเข้ามาทำกิจกรรมในเขตนี้ แต่หากเป็นวิหารถือเป็นบริเวณของประชาชนทั่วไปทั้งชายและหญิงที่สามารถเข้ามาใช้บริเวณนี้ทำกิจกรรมได้ ข้อสันนิษฐานในความเชื่อที่มากับการใช้สถานที่ในวัดทางภาคเหนือเช่นนี้ ต่อมาได้ขยายออกไปรวมถึงพระเจดีย์ในวัดด้วย โดยถือว่าเป็นบริเวณที่พระท่านจะดูแลทำความสะอาดตลอดจนจัดการให้เรียบร้อย หากมีสตรีเข้าไปในเขตเจดีย์แล้วอาจเกิดข้อครหาด้านการละเมิดพระวินัยขึ้นกับพระที่ดูแลบริเวณอยู่ จึงเกิดเป็นข้อเสื่อมเสียเกิดขึ้นกับพระสงฆ์และสตรีผู้นั้นได้ ดังนั้นเพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นในภายหลังหน้า วัดทางภาคเหนือจึงถือเป็นข้อห้ามไปโดยปริยาย ประการที่สอง เหตุผลทางหลักการ : กรณีเช่นนี้หมายความว่า การสื่อสารถึงคนจำนวนมากในอดีต ไม่ได้รวดเร็วแพร่หลายดังเช่นยุคปัจจุบัน ดังนั้นหากการที่วัดจะพูดหรือสื่อกับคนจำนวนมากๆ แล้ว หากทำโดยการบอกต่อกันจากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง อาจทำให้การสื่อสารข้อความผิดเพี้ยนไปได้ง่าย ดังนั้นในอดีตการสื่อกับชุมชนหรือชาวบ้านจำนวนมากๆจึงใช้ว่า ข้อห้ามสตรีเข้าไปในพระเจดีย์พระธาตุนี้ เนื่องมาจาก เพื่อให้มีความขลังหรือความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุหรือพระเจดีย์ จึงตัดข้อยุ่งยากในการสื่อหรือการบอกกล่าวไปยังคนจำนวนมากได้ ด้วยวิธีการ อ้างเรื่องขลังหรือศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในหมู่คนจำนวนมากเมื่อทราบถึงสิ่งนี้ เขาก็จะได้ปฏิบัติตามได้ โดยไม่ต้องมาโต้ถามถึงสาเหตุปัจจัยการห้ามเข้า ประการที่สาม เหตุผลตามตำนานหรือคติความเชื่อโบราณทางภาคเหนือ ที่ว่าบริเวณที่บรรจุพระสารีริกธาตุ ซึ่งก็คือบริเวณเจดีย์ในวัดทางภาคเหนือ ถือว่าเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์แนวลัทธิเทวนิยม คนโบราณได้ทำพิธีเพื่อปกป้องรักษาความ

ศักดิ์สิทธิ์ไว้ จึงห้ามสตรีหรือหญิงเข้าไป โดยความเชื่อของภาคเหนือว่า สตรีมีระดูหรือประจำเดือนหากเข้าไปแล้วจะทำลายความขลังหรือความศักดิ์สิทธิ์ของที่บรรจุไว้ในพระธาตุเจดีย์เหล่านั้น ประกอบกับตำนานล้านนาในเรื่องพระนางจามเทวีแห่งนครหริภุญชัย (ลำพูน) กับขุนหลวงวิลังคะเจ้าเมืองลัวะ ที่มีข้อพิพาทกัน

6) ปัญหาโทษประหารชีวิตกับสิทธิมนุษยชน ขัดแย้งกันหรือไม่ พบว่าในทางพระพุทธศาสนานั้น มีหลักอยู่แล้วคือ ศีลห้า จึงเท่ากับว่า พุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับการฆ่าการเบียดเบียนในทุกกรณี แต่ในความเป็นจริงของสังคมที่ตกลงร่วมกันว่า จะให้มีการลงโทษประหารชีวิตนั้น พุทธศาสนาก็ได้ปฏิเสธสิ้นเชิง แต่ใช้หลักว่าเป็นกฎเกณฑ์ของสังคมนั้นๆ มีขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะของแต่ละสังคม และนอกจากนี้แล้ว การประหารในทางทางพระพุทธศาสนาเรียกสิ่งนี้ว่า “พรหมทัณฑ์” คือโทษอย่างสูง หมายถึง การที่สังฆตถกกลงโทษภิกษุรูปใดรูปหนึ่งโดยภิกษุทั้งหลายพร้อมใจกันไม่พูดด้วย ไม่ว่าจะกล่าวตักเตือนหรือสั่งสอนภิกษุรูปนั้น ถ้าบุคคลนั้นเป็นคนที่ไม่ได้ ก็ทรงฆ่าเขาเสีย ซึ่งหมายความว่าจะไม่ทรงแนะนำสั่งสอนอะไร การไม่สอนนี้ พระองค์เรียกว่าเป็นการฆ่าเท่ากับการตัดขาดความสัมพันธ์กับใครๆ ทั้งหมดและเท่ากับตายทั้งเป็น (หรือการประหาร) ในวินัยของพระอริยเจ้า

7) หลักในศีลห้าและทิศหกกับปฏิกุญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน พบว่าหลักในศีลห้า และทิศหกเป็นหลักที่สามารถอธิบายเรื่องสิทธิมนุษยชนได้อย่างสอดคล้องกัน ซึ่งความจริงแล้วหลักศีลห้าและทิศหกในพุทธศาสนานั้น อาจกว้างกว่าสิทธิมนุษยชนด้วย โดย ศีล หมายถึง ความประพฤติทางกายวาจา, ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมและพัฒนาพฤติกรรมทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม, นอกจากนี้ ยังมีความหมายว่า ศีล คือคุณสมบัติที่ปิดกั้นความประพฤติชั่ว ส่วน ธรรม คือคุณสมบัติที่เปิดทางให้ประพฤติดี ทิศหกนั้น หมายถึง บุคคลประเภทต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ทางสังคม ดุจทิศที่อยู่รอบตัวจัดเป็น 6 ทิศ หรือหน้าที่ต่อกัน ดังนี้⁸

⁸ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 11, ม.ป.ท., 2550, หน้า 130-132.

1. *ทิศเบื้องหน้า* ได้แก่ บิดามารดา : บุตรพึงบำรุงบิดามารดา ดังนี้
1. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ 2. ช่วยทำกิจของท่าน 3. ดำรงวงศ์สกุล
4. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญ
อุทิศให้ท่าน, ส่วนมารดาบิดาอนุเคราะห์บุตรธิดา ดังนี้ 1. ห้ามปรามจากความชั่ว
2. ให้ตั้งอยู่ในความดี 3. ให้ศึกษาศิลปวิทยา 4. หาคู่ครองที่สมควรให้ 5. มอบ
ทรัพย์สมบัติให้ในโอกาสอันสมควร

2. *ทิศเบื้องขวา* ได้แก่ ครูอาจารย์: ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ดังนี้
1. ลูกต้อนรับ แสดงความเคารพ 2. เข้าไปหา 3. ใส่ใจเรียน 4. ประณินับดี
5. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ; ครูอาจารย์อนุเคราะห์ศิษย์ดังนี้ 1. ฝึกฝนแนะนำ
ให้เป็นคนดี 2. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง 3. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง 4. ยกย่องให้
ปรากฏในหมู่เพื่อนฝูง 5. สร้างเครื่องคุ้มกันภัยในสารทิศ คือสอนให้ศิษย์ปฏิบัติ
ได้จริง นำวิชาไปเลี้ยงชีพทำการงานได้

3. *ทิศเบื้องหลัง* ได้แก่ บุตรและภรรยา: สามิพึงบำรุงภรรยา ดังนี้ 1. ยกย่อง
สมฐานะภรรยา 2. ไม่ดูหมิ่น 3. ไม่นอกใจ 4. มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้
5. หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส ; ภรรยาอนุเคราะห์สามี ดังนี้
1. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย 2. สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี 3. ไม่นอกใจ
4. รักษาสมบัติที่หามาได้ 5. ขยันไม่เกียจคร้านในงานทั้งปวง

4. *ทิศเบื้องซ้าย* ได้แก่ มิตรสหาย: พึงบำรุงมิตรสหาย ดังนี้ 1. เผื่อแผ่
แบ่งปัน 2. พุดจาพินิจ 3. ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน 4. มีตนเสมอ ร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วย
5. ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน; มิตรสหายอนุเคราะห์ตอบดังนี้ 1. เมื่อเพื่อนประมาท
ช่วยรักษาป้องกัน 2. เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน
3. ในคราวมีภัย เป็นที่พึ่งได้ 4. ไม่ละทิ้งในยามทุกข์ยาก 5. นับถือตลอดถึงวงศ์
ญาติของมิตร

5. *ทิศเบื้องล่าง* ได้แก่ คนรับใช้และคนงาน: นายพึงบำรุงคนรับใช้และ
คนงาน ดังนี้ 1. จัดการงานให้ทำตามกำลังความสามารถ 2. ให้ค่าจ้างรางวัล
สมควรแก่งานและความเป็นอยู่ 3. จัดสวัสดิการดี มีช่วยรักษาพยาบาลยามเจ็บไข้
4. ได้ของแปลกๆ พิเศษมา ก็แบ่งปันให้ 5. ให้มีวันหยุดและพักผ่อนหย่อนใจ
ตามโอกาสอันควร; คนรับใช้และคนงาน อนุเคราะห์นายดังนี้ 1. เริ่มงานก่อน

2. เลิกงานที่หลัง 3. เอาแต่ของที่นายให้ 4. ทำการงานให้เรียบร้อยและดียิ่งขึ้น
5. นำความดีของนายไปเผยแพร่

6. *ทิศเบื้องบน* ได้แก่ พระสงฆ์ สมณพราหมณ์: คฤหัสถ์พึงบำรุงพระสงฆ์ดังนี้ 1. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา 2. จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา 3. จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา 4. ต้อนรับด้วยความเต็มใจ 5. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย; พระสงฆ์อนุเคราะห์คฤหัสถ์ดังนี้ 1. ห้ามปรามจากความชั่ว 2. ให้ตั้งอยู่ในความดี 3. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี 4. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง 5. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง 6. บอกทางสวรรค์ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้ประสบความสุขความเจริญ

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับปณิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชนกับหลักเรื่องทิศหกในพุทธศาสนาแล้ว พบว่า เป็นเรื่องการกำหนดสิทธิหน้าที่ของบุคคลในสังคม ที่พึงกระทำต่อกัน ในปณิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน มีในข้อ 23 คือ เรื่องหน้าที่ระหว่างนายจ้างลูกจ้างอันเกี่ยวกับสิทธิในการทำงาน และในข้อ 29 ที่กำหนดให้ทุกคนมีหน้าที่ต่อชุมชน ซึ่งการพัฒนามุคสิกภาพของตนโดยอิสระและเต็มที่ จะกระทำได้ก็แต่ในชุมชนเท่านั้น หลักคำสอนในพุทธศาสนาเหล่านี้ ได้กลายมาเป็นบทบัญญัติกฎหมายของสังคมวัฒนธรรมที่ขยายขอบเขตกว้างขวางมากขึ้น เสมือนเป็นสมบัติของมนุษย์ทุกคน เพื่อการใช้อ้างต่อผู้อื่นต่อสังคมในทางกฎหมาย แต่ต้องเข้าใจว่าในเรื่องศีลห้าและทิศหกไม่ใช่สิ่งที่เพียงพอแต่เป็นสิ่งที่จำเป็นขั้นพื้นฐาน อย่างน้อยให้มนุษย์มีชีวิตอยู่กันด้วยดี แต่มนุษย์ต้องพัฒนาให้ก้าวข้ามให้สูงขึ้นไปจากศีลห้าและทิศหก คือข้อปฏิบัติอื่นที่มนุษย์ต้องทำอีกมาก เช่น การพัฒนาต่อไปด้านจิตใจ และปัญญา เพราะสิทธิมนุษยชนที่เทียบได้กับศีลห้าหรือทิศหก ก็คือ หลักการประพฤติปฏิบัติของบุคคล ซึ่งก็คือ จริยธรรม นั่นเอง

8) *ความสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกัน ระหว่างสิทธิมนุษยชนกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา* พบว่า บางส่วนสอดคล้องกัน เช่น การไม่เอารัดเอาเปรียบกัน แต่เรื่องความไม่เท่าเทียมกันหรือความเลื่อมล้ำกันนั้น พระพุทธศาสนามีหลักที่กว้างกว่าหลักสิทธิมนุษยชน เช่น คำว่าอิสรภาพหรือเสรีภาพ ทางตะวันตกนั้น มีความหมายดังนี้ 1. เสรีภาพคือความสามารถที่จะกระทำการใด ๆ ได้ตามที่ตนปรารถนา โดยไม่มีอุปสรรคขัดขวาง 2. เสรีภาพคือ

ภาวะของบุคคลที่ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของผู้อื่น หรือ เป็นภาวะที่ปราศจากการถูกหน่วงเหนี่ยวขัดขวาง บุคคลย่อมมีเสรีภาพอยู่ตราบเท่าที่ไม่ถูกบังคับให้กระทำในสิ่งที่ไม่ต้องการทำหรือตราบเท่าไม่ถูกหน่วงเหนี่ยวขัดขวางไม่ให้กระทำในสิ่งที่ต้องการจะทำ หลักการในเรื่องเสรีภาพดังกล่าว แม้จะเป็นหลักสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตย แต่หลักเสรีภาพในแบบที่ฝ่ายตะวันตกเช่นนี้ จะมีลักษณะแนวโน้มนำไปสู่เสรีภาพในแบบแก่งแย่ง แข่งขันแย่งชิงผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ เป็นโอกาสในการแสวงหาเพื่อตนเอง/พวกพ้อง เพราะเขาถือว่า เสรีภาพคือ การทำอะไรได้ตามใจปรารถนา หรือไม่มีอะไรมาขัดขวาง และเสรีภาพที่แม้จะทำอะไรได้ตามปรารถนาแต่ในที่สุดก็ต้องมีขอบเขต (มีกฎหมายเป็นกรอบกัน) แต่เสรีภาพในทัศนะทางพระพุทธศาสนามีรากฐานบนศีลธรรมโนธรรมและมนุษยธรรมโดยพิจารณาเป็นขั้นๆ ดังนี้⁹

เสรีภาพขั้นที่หนึ่ง: เสรีภาพ หมายถึง ความสามารถที่จะกระทำการใดๆ ได้ตามที่ตนปรารถนา โดยไม่มีอุปสรรคขัดขวาง ความหมายเช่นนี้ คือ การที่บุคคลทำสิ่งใดๆ ได้ตามใจตนเองหรือการมีอิสระที่จะกระทำการต่างๆ ได้ตามชอบใจ หรือ Freedom อันเป็นที่เข้าใจของคนทั่วไปในสังคมไทย เสรีภาพในความหมายแบบนี้ จะไม่สามารถทำให้คนปกครองตนเองได้ เพราะคนประเภทนี้ มักจะเอาแต่ใจตนเอง เสรีภาพขั้นนี้ จึงเป็นเสรีภาพขั้นต่ำสุดในทางพุทธศาสนา

เสรีภาพขั้นที่สอง : เสรีภาพหมายถึง คือการที่บุคคลทำสิ่งใดๆ ได้ตามใจตนเองหรือมีอิสระที่จะกระทำการต่างๆ ได้ตามใจชอบ แต่ต้องไม่ไปละเมิดสิทธิของผู้อื่นหรืออยู่ภายใต้ขอบเขตหรือมีขอบเขต ดังเช่นตามแนวคิดของ John Locke ที่ว่า เสรีภาพไม่ใช่อิสรภาพสำหรับทุกคนที่จะทำได้ตามที่ตนต้องการ และเหมือนกันทุกอย่างหากแต่เป็นอิสรภาพที่จะใช้จัดระเบียบต่างๆ ตามที่ตนต้องการ ตราบเท่าที่เกี่ยวข้องกับตนและทรัพย์สินของตนเอง ทั้งนี้ต้องอยู่ภายใต้ขอบเขตที่กฎหมายบ้านเมืองกำหนดด้วย

เสรีภาพขั้นที่สาม : เสรีภาพแบบมีดุลยภาพหรือความสมดุลเกิดขึ้น กล่าวคือ ต้องพิจารณาว่าตนเองมีเสรีภาพโดยสัมพันธ์กับเสรีภาพของผู้อื่น เช่น

⁹ ดิเรก ควรสมาคม, กฎหมายมหาชนแนวประยุกต์, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน), 2560, หน้า 167-169.

ไม่ล่วงละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น หรือยอมรับสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น คือ ความมีเสรีภาพ ก็คือ การพร้อมที่จะยอมให้โอกาสแก่ผู้อื่นด้วย คนที่จะปกครองตนเองได้ ต้องมีสิ่งนี้ คือ การพร้อมที่จะให้โอกาสแก่ผู้อื่น มิฉะนั้นเสรีภาพจะมีลักษณะเป็นของผู้ครองอำนาจแต่เพียงผู้เดียว คนอื่นจะไม่มีเสรีภาพไม่ได้ สิ่งที่อยู่กันหรือดุลยภาพ กันกันอยู่คือ เสรีภาพ มีการยอมให้โอกาสแก่ผู้อื่นด้วย จะได้ดุลยภาพขึ้นมา แต่ความหมายในระดับนี้ก็ยังไม่พอ พุทธศาสนาให้ขึ้นไปอีกขั้นคือ

เสรีภาพขั้นที่สี่ : เสรีภาพ แบบสองด้าน ในด้านวัตถุประสงค์ ได้แก่ เสรีภาพในการได้และเสรีภาพในการให้ โดยเสรีภาพในการได้ คือ การที่บุคคลแต่ละคนมีโอกาสเข้าถึงประโยชน์อันพึงได้ในสังคมจากระบบการปกครองนี้ร่วมกัน โดยสม่ำเสมอ หรือโอกาสที่จะได้ประโยชน์ร่วมกัน หรือการจะเสวยผลจึงเป็นเสรีภาพในส่วนผล

เสรีภาพในการให้ หมายความว่า การปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่พยายามจะเข้ามาเอาศักยภาพของแต่ละบุคคลออกไปใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคม เช่น ถ้านาย ก.มีความสามารถ สติปัญญาที่ดี(ศักยภาพ) แต่ไม่มีโอกาสหรือถูกปิดกั้น ไม่สามารถพูดหรือแสดงออก เท่ากับว่านาย ก.ถูกปิดกั้นไม่มีเสรีภาพ ศักยภาพ ทางด้านความสามารถ สติปัญญา หากมีเสรีภาพจึงเท่ากับการให้โอกาสที่จะให้ประโยชน์แก่สังคม ระบบสังคมที่ดีโดยเฉพาะสังคมประชาธิปไตยที่ก้าวหน้าจะต้องพยายามเอาศักยภาพมาใช้ให้เต็มที่ เสรีภาพในส่วนนี้คนมักมองข้ามกันมาก กล่าวคือจะต้องพยายามเอาศักยภาพของแต่ละคนออกมาใช้ประโยชน์เต็มที่ เสรีภาพในการให้จึงเป็นเสรีภาพเชิงบวก หรือเสรีภาพในส่วนเหตุ

โดยทั่วไป บุคคลมักมองเสรีภาพ เพียงว่า คือ รูปแบบการทำได้ตามชอบใจ รวมทั้งทำได้ภายในขอบเขตที่กำหนดไว้ และอาจมองคำว่า เสรีภาพแง่รูปแบบในการได้ โอกาสที่จะได้จะเอาผล ไม่ค่อยนึกถึงเสรีภาพในส่วนเหตุหรือเสรีภาพในการให้

เสรีภาพขั้นที่ห้า : เสรีภาพในด้านจิตใจหรือใจที่มีเสรี ซึ่งเป็นเสรีภาพขั้นสูงสุด กล่าวคือ แม้บุคคลจะมีเสรีภาพภายนอกสามระดับข้างต้นได้ แต่ที่สุดแล้วเขาจะต้องมีเสรีภาพภายในหรือจิตใจต้องเสรี เป็นอิสระจากอำนาจการครอบงำ

จากสิ่งต่างๆ ที่ชักจูงให้หันเหออกจากธรรมะ นั่นคือ ปราศจากการครอบงำจากความโลภ ความโกรธ ความหลง (กิเลสจำพวกโลภะ โทสะ โมหะ) หรือ ปราศจากการครอบงำจากความอยากได้ ความอยากยิ่งใหญ่ ความใจแคบ (กิเลสจำพวก ตัณหา มานะ ทิฐิ) ตัวอย่าง เช่นนาย ก. ถูกความโกรธหรือโทสะ เข้าครอบงำ นาย ก.จึงอยากทำลายเกลียดชัง นาย ข. เพราะเกลียดชัง เท่ากับ นาย ก.แสดงออกมาด้วยอำนาจการครอบงำในจิตใจ และอิสรภาพเสรีภาพจาก อวิชชาตัณหาและอุปาทานภายในจิตใจของตนเอง

การตรวจสอบว่า ตนทำการออกมาหรือทำการต่างๆโดยอ้างว่ามี เสรีภาพที่จะแสดงออกมาเป็นการกระทำต่างๆนั้น ในจิตใจของเขาจะต้อง ปราศจากการครอบงำจากกิเลส การที่คนมีปัญญาแต่ถูกรอบงำด้วยกิเลส การกระทำออกมา (เสรีภาพ) ก็มีผลเสียหรือก่อผลร้ายให้เกิดขึ้นกับสังคม เพราะฉะนั้นจะต้องมีเสรีภาพภายในด้วย คนทั่วไปมักบอกว่า ข้าพเจ้าคิดว่า อย่างนี้น้อย่างนั้นจะต้องทำให้ได้ เป็นเสรีภาพ แต่ไม่เคยถามตนว่าในใจมีเสรีภาพหรือไม่ ดังนั้น ก่อนที่จะมีเสรีภาพภายนอกต้องตรวจสอบตนว่า ในจิตใจตนมี เสรีภาพหรือไม่ (จิตใจปราศจากอำนาจครอบงำของกิเลส) จึงสามารถใช้ปัญญา ที่มีเสรีภาพปราศจากกิเลส คิดพิจารณาเพื่อจะไปตัดสินใจกระทำต่างๆ ให้ ประชาธิปไตยได้ผล คนจะปกครองตนเองได้ ก็คือ ต้องมีปัญญาที่มีเสรีภาพ ปราศจากกิเลส, รู้ความจริง ความถูกต้อง เขาก็ไปจัดสรรและปรับรูปแบบให้ สอดคล้องกับสังคม ไม่ติดยึดแค่รูปแบบของประชาธิปไตย แต่รู้เนื้อหาสาระของ ประชาธิปไตยได้มากขึ้น นี่คือหลักเสรีภาพแท้ ในแบบพุทธศาสนา ไม่ใช่แค่การ เข้าใจเพียงว่า เสรีภาพ คือการทำได้ตามชอบใจ หรือการทำได้ตามใจปรารถนา โดยไม่มีอุปสรรคขัดขวาง ซึ่งเป็นความหมายที่ยังแคบอยู่แต่เป็นสิทธิ เสรีภาพในการให้ข้ามพ้นอวิชชา ตัณหาและอุปาทาน

6. สรุปและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยเรื่อง สิทธิมนุษยชน :ศึกษาเปรียบเทียบในทางพระพุทธศาสนา พบว่า คำตอบที่ได้จากการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในประเด็นต่างๆของ สิทธิมนุษยชน ทำให้เข้าใจในทัศนะทางพุทธศาสนาที่สามารถอธิบายข้อสงสัยถึง หลักและแนวคิดของสิทธิมนุษยชนตะวันตก โดยที่สังคมไทยส่วนใหญ่ยังมักรับเอา

แนวคิดของตะวันตกเข้ามาใช้โดยปราศจากการวิเคราะห์วิจัยวิจารณ์แล้วนำมาสังเคราะห์กับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เช่น การรับเอาหลักแนวคิดด้านสิทธิมนุษยชน ด้านหลักกฎหมายของตะวันตกมาสอนรวมทั้งนำมาใช้เป็นกฎหมายภายในของไทย บางครั้งการรับเอาหลักและแนวคิดเหล่านั้นเข้ามา มักจะใช้ไม่ได้ผลหรือการบังคับปรับใช้มีปัญหาไม่มีประสิทธิภาพ การบังคับใช้กฎหมายไม่จริงจังตลอดจนประชาชนและเจ้าหน้าที่ขาดจิตสำนึกในการเคารพเชื่อฟังกฎหมายและปฏิบัติตามกฎหมายมีการหลีกเลี่ยงกฎหมายและละเมิดกฎหมายโยงสู่การละเมิดศีลธรรม จึงเกิดเป็นปัญหาหลายประการขึ้น เช่น เกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนขึ้นในหลายรูปแบบ เกิดการทุจริตคอร์รัปชันในหมู่เจ้าหน้าที่และนักการเมือง รวมทั้งปัญหาสังคมและเศรษฐกิจต่างๆตามมา จึงทำให้เกิดเป็นค่านิยมฟิการของสังคมที่ไม่ถูกต้องดีงาม เมื่อคนในสังคมมีความเห็นเช่นนั้นก็จะกลายเป็นกระแสของสังคม แต่เป็นกระแสที่ผิด การแก้ไขปัญหาลำไ้้นับว่ายากเพราะเป็นการเปลี่ยนกระแสสังคมฟิการให้กลับมาทางที่ถูกต้อง ดังนั้นจึงมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. นำองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน เผยแพร่สู่สังคมไทยให้มากขึ้น เช่น การแทรกเนื้อหาพระพุทธศาสนาในรายวิชาต่างๆ ให้มากขึ้น ทั้งในระดับโรงเรียน ส่วนในระดับมหาวิทยาลัย เสนอว่า ควรให้ผู้สอนสอดแทรกความรู้ทางพุทธปรัชญาและพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับนิติศาสตร์หรือกฎหมายในรายวิชากฎหมายหรือสอนควบคู่กันไป ตลอดจนอาจกำหนดให้มีรายวิชาใหม่ทางกฎหมายที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น วิชานิติศาสตร์แนวพุทธ เป็นต้น

2. ในระดับปัจเจกชน หรือแต่ละบุคคล ผู้เกี่ยวข้องในสังคม ควรจะสร้างความร่วมมือกันโดยเฉพาะอย่างวัดในพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ทุกจังหวัดให้เจ้าอาวาส พระภิกษุ สามเณรและอุบาสก อุบาสิการ่วมมือกัน จัดตั้งเป็นศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ด้านสิทธิมนุษยชนกับองค์ความรู้ในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ประชาชน ตลอดจนผู้สนใจได้เข้ามาร่วมกันเรียนรู้ถึงหลักทางพระพุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน

3. คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน ควรสร้างความร่วมมือกับองค์กรเอกชน และพระสงฆ์ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในหลักพระพุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน

เพื่อจัดกิจกรรมในการพัฒนาและส่งเสริมความรู้ด้านสิทธิมนุษยชนที่ถูกต้อง เช่น การจัดอบรมและเสริมสร้างความรู้เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนแก่เยาวชนใน สถานศึกษาต่างๆ ให้เกิดเป็นเครือข่ายสิทธิมนุษยชนตามแนวทาง ศาสนา หรือการพัฒนาเป็นสื่อออนไลน์เกี่ยวกับธรรมและสิทธิมนุษยชน เพื่อให้ ทุกคนที่สนใจสามารถเข้าถึงและศึกษาได้อีกทางหนึ่งจักเป็นคุณประโยชน์แก่ การพัฒนาลูกไทยหลานไทยให้ครองคุณสมบัติและมีคุณภาพสู่การพัฒนาสังคม ประเทศชาติต่อไป

7. กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณสำนักวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ที่สนับสนุนทุนวิจัยครั้งนี้ และขอกราบนมัสการขอบคุณผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้ 1. พระราชธรรมนิเทศ (พยอม กัลยาโณ) 2. พระมหาวุฒิชัย(ว. วชิรเมธี) 3. พระมหา ดร.พงศ์ศักดิ์ ฐิตวิโร 4. พระครูสถาพร เจติยาภิบาล และท่านเจ้าคุณ พระพุทธโฆษาจารย์(ป.อ.ปยุตฺโต) ที่ได้ให้ข้อคิดและความเห็นที่ลึกซึ้งและเป็น ประโยชน์ผ่านการบรรยายธรรมะ จนได้เป็นผลการวิจัยครั้งนี้

บรรณานุกรม

- จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2540). **ปรัชญาประยุกต์ชุดอินเดีย**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: บริษัทเอช เอ็นกรุ๊ป จำกัด.
- ดิเรก ควรสมาคม. (2560). **กฎหมายมหาชนแนวประยุกต์**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- นพนินิ สุริยะ. (2559). **สิทธิมนุษยชน: แนวคิดและการคุ้มครอง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมมจิตโต). (2552). **ปรัชญากรีกบ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**. (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2528). **เล่าเรื่องให้โยมฟังชุดที่ 2 ตอนที่ 22**. (เทปบันทึกเสียง). วัดญาณเวศกวัน.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2554). **ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรีและการบวชเป็นภิกษุณี**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2547). **สิทธิสตรีนิค สังคยนาหน้อย**. ธรรมบรรยายชุดธรรมมองโลก. วัดญาณเวศกวัน.
- วิทยากร เชียงกุล. (2555). **ปรัชญา การเมือง เศรษฐกิจสังคม**. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- สิทธิ บุตรอินทร์. (2554). **ปรัชญาเปรียบเทียบมนุษยนิยมตะวันตกกับตะวันตก**. กรุงเทพฯ: บริษัทสร้างสรรค์บุ๊ค.
- เสนห์ จามริก. (2545). **พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน**. สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- สมยศ เชื้อไทย. (2554). **นิติปรัชญาเบื้องต้น**. (พิมพ์ครั้งที่ 14). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.
- Hass, M. (2008). **International human rights**. New York: Routledge.